

ประเพณี ‘บ็อนปจุมบิณฑ’ กับความสัมพันธ์ ข้ามชาติชายแดนไทย-กัมพูชา¹

‘Pon Phrachumbin’ tradition and cross-border
relations on Thai-Cambodia borders

สมหมาย ชินนาค²

Somma Chinnak

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้พยายามอธิบายถึง ความสัมพันธ์ข้ามชาติของนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาข้ามแดนในประเทศไทยผ่านประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาที่เรียกว่า “บ็อนปจุมบิณฑ” (บุญสารทเขมร) ในฐานะปฏิบัติการสร้างปฏิสัมพันธ์ข้ามรัฐชาติของเครือข่ายนิสิตนักศึกษากัมพูชาในประเทศไทย กล่าวคือ เครือข่ายนิสิตนักศึกษากัมพูชาพยายามใช้มิติทางวัฒนธรรม นั่นก็คือ “บ็อนปจุมบิณฑ” เป็นเครื่องมือในการสร้างชุมชนในจินตนาการในพื้นที่ใหม่ เพื่อผลิตซ้ำความสัมพันธ์ภายในกลุ่มแสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เขมร และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่นในประเทศไทยเพื่อหลีกเลี่ยงจากความเข้มข้นของอำนาจรัฐไทยไปในคราเดียวกัน เพราะในฐานะของ “คนต่างด้าว” พวกเขาที่ย่อมเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคบางประการในการดำเนินชีวิต ฉะนั้น การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่น จึงเป็นหลักประกันในเชิงความมั่นคงและความปลอดภัยในการดำเนินชีวิตอยู่ต่างแดนของพวกเขาอีกด้วย

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์ข้ามชาติ, เครือข่ายนิสิตนักศึกษากัมพูชา, ชายแดนไทย-กัมพูชา

Abstract

This article attempts to explain the transnational relationship of Cambodian's students in Thailand via tradition and religious ritual namely "*Bon Pachum Ben Khmer*" as the practice of cross nation state interaction of the Cambodian's Student Network in Thailand. The Cambodian's Student Network tried to use the cultural dimension which is "*Bon Pachum Ben Khmer*" as the tool to build a community of imagination in new area for reproduced the relationship among themselves, for represent the cultural identity and Khmer ethnic and build network relation within the local people in Thailand to avoid the degree of Thailand's authority at the same time. Because as the "alien" they have to face some problems in everyday life, then the creating network relation within the local people was the guarantee of security and safety for their life in the other country also.

Keywords: Transnational Relations, Cambodian's Student Network, Thailand and Cambodia Border

บทนำ

ช่วงปี พ.ศ.2552 ผู้วิจัยได้มีโอกาสทำหน้าที่เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วมในการควบคุมวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของพระภิกษุชาวกัมพูชารูปหนึ่งที่มาศึกษา ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี คือ พระสุเธียยนต์ (Sothea Yon) พระภิกษุกัมพูชารูปนี้ นอกจากจะมีทักษะการพูด อ่าน เขียนภาษาไทยค่อนข้างดีแล้ว ท่านยังเป็นผู้ตั้งตัวดีในการรวบรวมบรรดานิสิตนักศึกษาข้ามพรมแดนชาวกัมพูชาที่มาศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษาในจังหวัดศรีสะเกษและอุบลราชธานี จัดตั้งเป็น “เครือข่ายนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาจังหวัดศรีสะเกษและอุบลราชธานี” รวมทั้งจัดตั้ง “ชมรมพระนิสิตเขมรประจำจังหวัดอุบลราชธานี” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2552 โดยท่านรับหน้าที่เป็นประธานชมรมคนแรกด้วย

สำหรับผู้วิจัยแล้ว ความน่าสนใจของเครือข่ายนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาจังหวัดศรีสะเกษและอุบลราชธานี และชมรมพระนิสิตเขมรประจำจังหวัดอุบลราชธานี ก็คือการใช้ประเพณีพิธีกรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่เรียกว่า “บ็อนปจุมบิณฑ” (หนึ่งคำนี้อาจออกเสียงได้ทั้ง *บ็อน-ปะ-จุม-บิณฑ* และ *บ็อน-ปะ-จุม-เบน*) ในการสร้างและผลิตซ้ำความสัมพันธ์ข้ามชาติระหว่างพวกเขากับคนไทยในท้องถิ่นที่พวกเขาอาศัยอยู่ ซึ่งได้มีการจัดงานติดต่อกันมาเป็นประจำทุกปีจนถึงปัจจุบัน ในฐานะที่ผู้วิจัยได้รับเชิญให้ไปร่วมงานประเพณีดังกล่าวเป็นประจำทุกปี จากที่สังเกตก็เห็นว่าทั้งปรากฏการณ์ “นิสิตนักศึกษาข้ามพรมแดนชาวกัมพูชา” และ “บ็อนปจุมบิณฑ” ล้วนแต่สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของการเปลี่ยนแปลงในเชิงความสัมพันธ์ข้ามชาติของอาณาบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาภายใต้บริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้เป็นอย่างดี

ทั้งนี้เพราะภายใต้บริบทที่ประเทศไทยกำลังก้าวสู่การเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ในปี 2015 ความรู้ความสนใจเกี่ยวกับพื้นที่ชายแดน เศรษฐกิจชายแดน ตลอดจนทั้งความสัมพันธ์ของผู้คนตามแนวชายแดนในภูมิภาคต่างๆ กำลังกลายเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการปรับเปลี่ยนและวางนโยบายเกี่ยวกับการบริหารจัดการพื้นที่ชายแดน ทั้งในด้านการค้า การลงทุน และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในมิติต่างๆ เพื่อจัดวางตนเองในสถานะที่ไม่เสียเปรียบ สามารถ

พัฒนาศักยภาพในการแข่งขันและดำรงอยู่ร่วมกับประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคอย่างสันติ มั่นคง และยั่งยืน (สวัสดิ์ ตันตระรัตน์, 2555)

ในแวดวงวิชาการนั้น ความสนใจศึกษาชายแดนและชนชายแดนในอดีตมักให้ความสนใจกับมิติทางกฎหมายและภูมิรัฐศาสตร์เป็นสำคัญ เช่นผลงานเรื่อง *Political Frontiers and Boundaries* ของ Prescott (1987) และผลงานเรื่อง *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World* ของ Anderson (1996) เป็นต้น แต่ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การย้ายถิ่นข้ามพรมแดนของผู้ลี้ภัยและแรงงานอพยพกลายเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับความสนใจเพิ่มขึ้น งานทางมานุษยวิทยามุ่งประเด็นไปที่บริบททางประวัติศาสตร์และผลกระทบของพรมแดนต่อชีวิตและวัฒนธรรม มากกว่ามิติทางกฎหมายและภูมิรัฐศาสตร์ของการก่อกำเนิดพรมแดน (ยศ, 2555) เนื่องจากในปัจจุบันบรรดานักคิดยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modernists) เริ่มมีการถกเถียงเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของพื้นที่ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้กลุ่มนักคิดกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมยุคหลัง (Late Capitalism) ซึ่งมีการอพยพโยกย้ายแรงงานข้ามชาติ และการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้ นักคิดยุคหลังสมัยใหม่ เช่น Gupta และ Ferguson เจ้าของผลงาน *Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era* (1999) จึงเสนอว่า วัฒนธรรมนั้นมิได้หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่แต่เพียงภายในอาณาบริเวณอันใดอันหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป แต่วัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะหรือปรากฏการณ์ไร้พรมแดนเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ การจะอธิบายภาพแสดง (representation) ดังเช่นภาพของชายแดนซึ่งเป็นสิ่งสร้าง (construct) ทางสังคมและประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องมองผ่านมิติของพื้นที่ทางความคิดใหม่ที่เป็น “พื้นที่ในยุคหลังสมัยใหม่” อันมีส่วนสำคัญที่จะหันมาให้ความสนใจกับรูปแบบของการต่อต้านการครอบงำ การเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อันนำไปสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ของการต่อสู้และต่อรอง” เพื่อแย่งชิงอำนาจและความมีตัวตนของคนกลุ่มต่าง ๆ (ยศ, 2551 อ้างใน ปฐม, ม.ป.ท.)

แจกเช่นเดียวกันกับอาณาบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา กระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวเคลื่อนไหวยึดโยงกันอย่างสลับซับซ้อน นับแต่หลังจากรัฐบาลชุดสุดท้ายความขัดแย้งทางอุดมการณ์การเมืองการปกครอง ไทยและกัมพูชาต่างหันหน้ามาสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจต่อกัน โดยนโยบายระหว่างประเทศของชาติทั้งสองต่างให้ความสำคัญและสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวทางการค้าการลงทุนระหว่างกันที่นับวันจะทวีความเข้มข้นมากขึ้น พร้อมกับแผนการพัฒนาพื้นที่ชายแดนให้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาของชาติ ดังนั้น เมื่อพื้นที่ชายแดนเป็นเป้าหมายในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของรัฐ จึงส่งผลกระทบต่ออาณาบริเวณชายแดนและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ การศึกษาความสัมพันธ์ในระดับประชาชน อันเป็นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานที่มีอยู่ในอาณาบริเวณชายแดน จะเป็นการเปิดพื้นที่นำเสนอวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติไทย-กัมพูชา ที่มีลักษณะเฉพาะของการยึดโยงความสัมพันธ์ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์รูปแบบต่าง ๆ

ปรากฏการณ์การข้ามแดนของผู้คนในอาณาบริเวณดังกล่าว ก็ได้รับความสนใจศึกษาค้นคว้าจากแวดวงวิชาการด้วยเช่นกัน หากพิจารณาในแง่ของประเด็นการศึกษา ก็พบว่า แม้จะมีผลงานศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับปรากฏการณ์การข้ามพรมแดนระหว่างกัมพูชากับไทย แต่ส่วนใหญ่ประเด็นที่ศึกษามักจะเป็นเรื่องการค้าชายแดน แรงงานข้ามชาติชาวกัมพูชา สุขภาพอนามัย ขอบเขตชายแดนเป็นหลัก ยังไม่พบว่ามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชีวิตและวัฒนธรรมของชาวกัมพูชาในประเทศไทยแต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่ในปัจจุบันมีนักศึกษาชาวกัมพูชาที่เข้ามาศึกษาอยู่ในประเทศไทยจำนวนไม่น้อย ทั้งที่เข้ามาศึกษาโดยทุนส่วนตัวและได้รับทุนการศึกษา ดังที่สำนักยุทธศาสตร์อุดมศึกษาต่างประเทศ สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา (สกอ.) ได้เคยรายงานในปี 2551 ว่าในช่วงระยะเวลาตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2550-เดือนกรกฎาคม 2551 พบว่ามีนักศึกษาต่างชาติศึกษาอยู่ในสถาบันอุดมศึกษาทั้งสิ้นจำนวน 16,361 คน โดยจำนวนนักศึกษาจากกัมพูชาจัดอยู่ในลำดับที่ 4 มีจำนวน 984 คน หรือร้อยละ 6.01 ทั้งนี้จำนวนนักศึกษาต่างชาติที่เข้ามาศึกษาอยู่ในสถาบันอุดมศึกษาของไทยมากที่สุดคือจีนซึ่งมีถึง 7,301 คน หรือร้อยละ 44.62 รองลงมาคือลาว จำนวน 1,301 คน หรือร้อยละ 44.62

และพม่า จำนวน 999 คน หรือร้อยละ 6.11 (สำนักยุทธศาสตร์อุดมศึกษาต่างประเทศ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, 2551)

แม้ว่าตัวเลขดังกล่าวน่าจะยังไม่ครอบคลุมไปทุกสถาบันการศึกษา เพราะจากประสบการณ์ของผู้วิจัยก็พบว่า ยังมีนักศึกษาชาวกัมพูชาที่ศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษาที่ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี หรือสถาบันการศึกษาที่เพิ่งยกระดับเปิดสอนระดับปริญญาบัณฑิต เช่น วิทยาลัยอาชีวศึกษา วิทยาลัยพลศึกษา สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล เป็นต้น ดังในกรณีของจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ และอุบลราชธานี ที่มีนักศึกษาชาวกัมพูชามาศึกษาอยู่เป็นจำนวนหลายร้อยคน และจากการที่ได้สัมผัสกับบรรดานักศึกษาชาวกัมพูชาเหล่านี้ก็พบว่ามีความน่าสนใจอยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตประจำวันที่ต้องปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมอีสาน (ลาว) การมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอ “อัตลักษณ์เขมร” ผ่านการจัดประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในแบบเขมร อาทิ การจัดงานสารทเขมร (ปจุมบิณฑ์) งานขึ้นปีใหม่เขมร (สงกรานต์) การจัดงานบุญจลิน-ผ้าป่าข้ามแดน ฯลฯ การนำเสนอศิลปะและวัฒนธรรมเขมรผ่านเวทีต่าง ๆ เป็นต้น โดยการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น จะดำเนินงานภายใต้ชมรมพระนิสิตเขมรประจำจังหวัดอุบลราชธานีที่มีการจัดตั้งขึ้น

บทความนี้ แม้จะไม่ได้ให้ความสนใจกับปฏิสัมพันธ์หรือความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ที่เรียกว่า “ชายแดน” (Border) อันเป็นการจำกัดขอบเขตพื้นที่เพียงชุมชนในเขตพื้นที่ติดกับเส้นปักปันแบ่งเขตแดน (Border Line) ของรัฐชาติสมัยใหม่ หากแต่ให้ความสนใจกับปฏิสัมพันธ์หรือความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ที่เรียกว่า “อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน” (Borderland Area)³ ที่กินความกว้างการนิยามของ “ชายแดน” ฉะนั้น “อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน” ในความหมายของการศึกษาครั้งนี้จึงครอบคลุมถึงจังหวัดต่าง ๆ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง หรือ “อีสานใต้” ที่มีประชากรส่วนหนึ่งพูดภาษาเขมร คือ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ซึ่งมีเพียงพรมแดนทางธรรมชาติคือเทือกเขาพนมดงรักเป็นเส้นกั้นเขตแดนรัฐชาติทั้งสอง โดยผู้วิจัยจะมองความสัมพันธ์ข้ามชาติผ่านประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาของชาวกัมพูชาข้ามแดนในประเทศไทย

ที่เรียกว่า “บ่อนปทุมบดินท์” ในฐานะปฏิบัติการสร้างปฏิสัมพันธ์ข้ามรัฐชาติของเครือข่ายนิสิตนักศึกษาภูมิพุกชาในภาคอีสานของไทย ในพื้นที่ศึกษาคือจังหวัดอุบลราชธานี

เนื้อหาที่จะนำเสนอในบทความนี้มีสามส่วนด้วยกันคือ ส่วนแรกเป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของอาณาบริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ในเขตอีสานใต้ เพื่อเชื่อมโยงสู่บริบทของพื้นที่ศึกษา ส่วนที่สองนำเสนอการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ข้ามชาติบริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ที่สัมพันธ์กับการก่อตัวและคลี่คลายทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ทั้งในระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขง รัฐ และท้องถิ่น และส่วนสุดท้ายจะนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม “บ่อนปทุมบดินท์” ในฐานะปฏิบัติการสร้างปฏิสัมพันธ์ข้ามรัฐชาติของเครือข่ายนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาข้ามแดนในประเทศไทย

สองฟากฝั่งพนมดงรัก (ดงรัก): บริบทของอาณาบริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ในเขตอีสานใต้

คงจะไม่ผิดนักถ้าจะกล่าวว่าในบรรดาเทือกเขาที่สำคัญ ๆ ของประเทศไทยนั้น เทือก (ทิว) เขาพนมดงรักดูจะเป็นที่รู้จักกันน้อยที่สุด จนดูเหมือนว่าเทือกเขานี้ไม่ค่อยมีความสลักสำคัญนักในการรับรู้ของคนไทย จะได้รับการกล่าวถึงมากก็นับแต่เกิดกรณีความขัดแย้งเกี่ยวกับปราสาทพระวิหารซึ่งเป็นปราสาทหินที่สำคัญที่สุดของเทือกเขาในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา เหตุนี้ ผู้วิจัยจึงจะขอเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจชื่อเรียกและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเทือกเขาให้มากขึ้นเสียก่อน

พนมดงรัก (Dongrek Mountain, ดองเร็ก, ฎองเร็ก, ดองเร็ก) หรือทิวเขาพนมดงรักในภาษาไทย เป็นชื่อเรียกแนวเทือกเขาที่ต่อเนื่องมาจากเทือกเขาสันกำแพง เป็นทิวเขาหินปูนอยู่ทางตอนใต้สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มต้นจากบริเวณช่องตะโก ซึ่งเป็นรอยต่อกับทิวเขาสันกำแพง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ไปทางทิศตะวันออกจนถึงภูแดนเมือง แล้วทอดตัววกขึ้นเหนือไปสุดที่ลำน้ำโขง ในเขตอำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุบลราชธานี ทั้งนี้คำว่า ทิวเขาหรือเทือกเขา “ดองเร็ก” นั้น เป็นภาษาเขมร แต่เมื่อถอดออกมาเป็นภาษาไทย

ก็อาจจะสะกดแตกต่างกันไป เช่น ดองเร็ก, ฎองเร็ก และดงรัก⁴ ซึ่งหมายถึง “ไม้คาน” เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของแนวเทือกเขานี้มีลักษณะเหมือนไม้คานนั่นเอง ดังที่ ประภัสสร ชูวิเชียร (2556) อธิบายไว้ว่า “...พนม แปลว่า ภูเขา ส่วน *ดองเร็ก* หรือ *ดงเร็ก* แปลว่า ไม้คาน ชาวกัมพูชาจะเรียกเทือกเขานี้ตามลักษณะที่เห็นคือเป็นสันยาวเหยียดว่า พนมดงเร็ก แปลว่า เขาไม้คาน ดังนั้น จะพนมดงเร็ก และพนมดงรัก คือเทือกเขาเดียวกันเพียงแต่เรียกต่างกันเท่านั้น...” (มดิชน, 2556: 20)

พนมดองเร็ก เป็นเขตแดนทางธรรมชาติทางด้านตะวันออกของภาคอีสานตอนล่างหรืออีสานใต้กับประเทศกัมพูชาและลาว โดยหากคำนวณระยะทางนับแต่ด้านทิศตะวันออกที่ปากแม่น้ำมูล อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี และบริเวณที่เรียกว่าสามเหลี่ยมมรกตอันเป็นพื้นที่ครอบคลุมสามประเทศคือไทย ลาว และกัมพูชา ไปทางทิศตะวันตกคือจังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดนครราชสีมา รวมความยาวประมาณ 544 กิโลเมตร ทิวเขามีความกว้างระหว่าง 4-25 กิโลเมตร ทางด้านเหนือมีลักษณะเป็นลาดยาวไปทางพื้นที่ราบสูงซึ่งสูงประมาณ 200 เมตร ส่วนด้านใต้เป็นผาชันลงไปสู่ที่ราบต่ำที่เรียกว่าเขมรด่ำ ยอดเขาสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 500 เมตร ยอดสูงสุดคือภูดงรัก (ดองเร็ก) สูง 740 เมตร อยู่ทางใต้อำเภอเดชอุดม เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำโขงใหญ่ ยอดสูงๆ จะอยู่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งจะมีความสูงเฉลี่ยประมาณ 600 เมตร ได้แก่ พนมตาเหมือน สูง 672 เมตร อยู่ทางใต้อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ และเขาพระวิหาร สูง 657 เมตร อยู่ในเขตอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

นอกจากทิวเขาดังกล่าวมาแล้ว ยังมีเนินเขาโดดๆ ไม่สูงนักอยู่ในแถบตะวันออกเฉียงเหนือของภาคในบริเวณพื้นที่ระหว่างลำน้ำสงครามกับลำน้ำโขง ได้แก่ ภูสิงห์ สูง 418 เมตร ยาวประมาณ 18 กิโลเมตร ภูวัว สูง 420 เมตร ยาวประมาณ 20 กิโลเมตร ภูเขาเหล่านี้เป็นปลายของทิวเขาที่ต่อเนื่องมาจากดินแดนฝั่งตะวันออกของลำน้ำโขง

เทือกเขาตองแรก มีช่องเขาที่เป็นช่องทางผ่านสำคัญหลายแห่ง ที่สำคัญคือ ช่องจอม ช่องเม็ก และช่องบก สำหรับช่องบกตั้งอยู่ที่เขตอำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นจุดรวมพรมแดนของ 3 ประเทศ คือ ไทย กัมพูชา และลาว และเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำหลายสาย ได้แก่ ลำชี ห้วยชะยุ้ง ลำโดมใหญ่ และลำโดมน้อย เป็นต้น (สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม กระทรวงกลาโหม, ม.ป.ท.)

นอกจากนี้ การทำความเข้าใจลักษณะทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในเขตพนมดงรักและอาณาบริเวณโดยรอบนั้น จำเป็นที่ต้องเข้าใจตำแหน่งทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นดังกล่าวว่าอยู่ในลักษณะเช่นใด มีความสำคัญและความสัมพันธ์กับบริเวณที่เป็นชุมชน บ้านเมือง หรือศูนย์กลางอำนาจอย่างไรบ้าง ทั้งนี้จากการค้นคว้าเชิงเอกสารของผู้วิจัย พบว่าในส่วนของเขตพนมดงแรกและอาณาบริเวณโดยรอบในฝั่งกัมพูชาปัจจุบันนั้น ยังไม่พบหลักฐานการศึกษาที่เกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์แต่อย่างใด ยกเว้นในส่วนที่อยู่ในฝั่งของเขตอีสานใต้ ซึ่งอาจจำแนกอย่างกว้าง ๆ ออกเป็นสองเขตคือ (เรื่องเดียวกัน)

บริเวณที่ราบลุ่มใกล้กับลำแม่น้ำมูล เขตนี้จะมีลำน้ำสายเล็ก ๆ ซึ่งไหลมาแต่ทางทิศใต้ จากเทือกเขาพนมดงแรกไหลผ่านมาสมทบกับแม่น้ำมูล เช่น ลำจ๊กราชา ลำปลายมาศ และลำชี เป็นต้น บริเวณนี้กว้างใหญ่ เป็นที่ราบลุ่มที่เรียกว่า ที่ราบชั้นบันได มีบริเวณที่สูงและภูเขาลูกเตี้ย ๆ สลับเป็นบางตอน กินอาณาเขตมาจนจรดถนนสายโชคชัย-เดชอุดม ซึ่งตัดผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ไปยังอุบลราชธานี

บริเวณที่ลาดสูง เริ่มแต่ฝั่งใต้ของถนนสายโชคชัย-เดชอุดม ไปจนจรดเทือกเขาพนมดงแรก เป็นบริเวณที่มีที่ราบสลับกับเขาเล็ก ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นภูเขาไฟ เช่น บริเวณรอบ ๆ เขาพนมรุ้ง เป็นต้น

พนมดงรักและอาณาบริเวณโดยรอบ: เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ยึดโยงอีสานใต้กับเขมรเหนือ

กรกฎ บุญลพ (2552) อธิบายอาณาบริเวณเทือกเขาพนมดงรัก (ดงรัก) อันเป็นแนวชายแดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาไว้ว่า มีลักษณะเป็นที่ราบสูง (high land) มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงยุคเหล็ก จนเกิดการขยายตัวของชุมชนและจำนวนประชากร ก่อเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่

ขณะที่ ประภัสสร ชูวิเชียร (2556) ซึ่งเป็นอาจารย์คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และเรียกเทือกเขานี้ว่า พนมดงรัก ก็ได้อธิบายถึงภูมิศาสตร์ของเทือกเขานี้ว่าเป็นเทือกเขาที่ทอดตัวตามแนวตะวันตก-ตะวันออก ยาวประมาณ 500 กิโลเมตร คั่นระหว่างแม่น้ำมูลในพื้นที่ภาคอีสานตอนล่างหรือเขมรสูง กับพื้นที่ราบลุ่มทะเลสาบของกัมพูชาหรือโตนเลสาบที่เรียกว่าเขมรต่ำ ทั้งนี้ แนวของเขาพนมดงรักเริ่มจากแนวเขาทางตะวันตก เริ่มที่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ทับลาน เรื่อยมาด้านตะวันออกผ่านภูมิประเทศที่เป็นจุดผ่านระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลทางด้านทิศเหนือกับที่ราบลุ่มโตนเลสาบบริเวณทางด้านทิศใต้ ด้วยลักษณะทางภูมิประเทศที่เป็นสันเขาที่แบ่งกลางระหว่างทั้งสองพื้นที่ พนมดงรักจึงกลายเป็นฝายปันน้ำ ป้อนน้ำลงมาที่ฝั่งพื้นที่คือ แม่น้ำมูลและพื้นที่บริเวณโตนเลสาบ (มดิชนรายวัน, 2556: 20)

ในแง่ของสภาพของชุมชนในย่านดังกล่าวนั้น กรกฎ บุญลพ (2552) ระบุว่า ย่านดังกล่าวเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณและศาสนสถานอันเป็นศูนย์กลางของชุมชนใหญ่ไม่น้อยจำนวนมากมาย รวมถึงปราสาทพระวิหาร ซึ่งเป็นเทวสถานโบราณแบบศิลปะขอมในลัทธิศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 16 หรือประมาณ 1 พันปีล่วงมาแล้ว การที่จะมีศาสนสถานประจำชุมชนแต่ละแห่งเกิดขึ้นได้นั้น อาณาบริเวณอันเป็นที่ตั้งศาสนสถานย่อมจะต้องมีประวัติศาสตร์ในการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนาน กระทั่งเกิดพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไปสู่การเป็นสังคมที่มีความซับซ้อน (Complex society) ตั้งแต่ระดับแรกเริ่มไปจนถึงระดับแคว้นแคว้นหรือรัฐ โดยมีองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่ง คือ การขยายตัวของชุมชนและจำนวนประชากร ซึ่งอาจจะมาจาก

ชุมชนขนาดใหญ่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งเพียงแห่งเดียว หรืออาจจะประกอบด้วย เครือข่ายของชุมชนทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่หลาย ๆ แห่งรวมตัวกัน (กรกฎ บุญลพ, ม.ป.ท.)

กรกฎยังระบุต่อไปอีกว่า กระนั้นก็ดี แม้บริเวณที่ตั้งศาสนสถานขนาดใหญ่ อย่างปราสาทพระวิหาร จะบ่งชี้ถึงขนาดและความสำคัญของชุมชนในย่านดังกล่าว ได้เป็นอย่างดี แต่ดูเหมือนว่าประวัติพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คน ในละแวกดังกล่าวจะยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก นักวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม (2538 ก: 375; 2538 ข: 483-492, 496-497) และธิดา สาระยา (2536: 37-39) ที่นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับประวัติพัฒนาการ ของผู้คนและสังคมในย่านนั้น มักจะใช้ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์จากจารึก และ เนื้อหาเชิงศิลปะตามแนวทางการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ จากรูปแบบศิลปะ สถาปัตยกรรมที่ปรากฏพบในเขตปราสาทพระวิหาร เพื่อระบุถึงชุมชนในพื้นที่ ดังกล่าวภายใต้เขตแดนเวลาย้อนหลังไปไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 16 เท่านั้น ทว่า ในความเป็นจริงนั้น การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณเทือกเขาพนมดงรักและเขต ที่ตั้งปราสาทพระวิหาร มีรากฐานมาตั้งแต่ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นเวลานานมากทีเดียว (เรื่องเดียวกัน)

อย่างไรก็ตาม ดังที่ผู้วิจัยนำเสนอไปในหัวข้อก่อนนี้แล้วว่า ในส่วนของเขต พนมดงรักและอาณาบริเวณโดยรอบในฝั่งอีสานใต้ นั้น สามารถจำแนกลักษณะ ทางภูมิประเทศออกเป็นสองลักษณะคือ หนึ่งบริเวณที่ราบลุ่มใกล้ลำน้ำมูล และ สองบริเวณที่ลาดสูงนั้น หากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีก็จะพบความ แตกต่างกันระหว่างบริเวณทั้งสองนี้ กล่าวคือ (ศรีศักร, 2540)

บริเวณแรก พบแหล่งชุมชนโบราณตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึง สมัยทวารวดีและลพบุรี โดยเฉพาะในสมัยทวารวดีซึ่งเป็นยุคต้นประวัติศาสตร์นั้น พบแหล่งชุมชนโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบกระจายอยู่ทั่วไป โบราณสถานวัตถุที่พบ เช่น โคนเนินที่เนื่องในการฝังศพ และเศษภาชนะดินเผา แสดงให้เห็นถึงการสืบเนื่อง ของกลุ่มชุมชนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ มาถึงสมัยทวารวดีและลพบุรีตามลำดับ

ส่วนบริเวณหลังซึ่งอยู่ในเขตที่ลาดลงมาจากเทือกเขาพนมดงรักนั้น พบร่องรอยของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์และสมัยทวารวดีน้อยแห่ง จนเกือบจะกล่าวได้ว่า บรรดาโบราณสถานวัตถุส่วนใหญ่ล้วนเป็นของตั้งแต่สมัยลพบุรีลงมา หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการตั้งหลักแหล่งของชุมชนโบราณในสมัยหลังๆ ที่ได้รับอารยธรรมจากขอมเมืองพระนครแล้ว

เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า บริเวณหลังคือที่ลาดเชิงเขาพนมดงรักนั้น นับเป็นแหล่งชุมชนบ้านเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ ได้รับอารยธรรมและความเจริญทางเทคโนโลยีจากเมืองพระนครโดยตรง เป็นบริเวณที่พบปราสาทขนาดใหญ่กระจายอยู่ทั่วไป รวมทั้งมีสระน้ำ อ่างเก็บน้ำ บาราย คันดิน และถนน ที่เนื่องในการระบายน้ำและการคมนาคมอยู่ทั่วบริเวณ กระนั้นก็ดี บริเวณที่ลาดเชิงเขานี้ เมื่อพิจารณาศึกษาลักษณะทางวัฒนธรรมจากโบราณสถานวัตถุแล้ว ก็อาจวิเคราะห์ได้เป็น 2 บริเวณจากตะวันตกไปตะวันออก

บริเวณแรกคือบริเวณตอนตะวันตก คลุมพื้นที่ตั้งแต่เขตอำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา มาถึงอำเภอนางรอง ประโคนชัย ละหานทราย และบ้านกรวด ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นบริเวณที่มีลุ่มลูล ลำจักราช ลำปลายมาศ และลำนางรอง ไหลหล่อเลี้ยง

บริเวณที่สองคือบริเวณตอนตะวันออก คือตั้งแต่เขตอำเภอปราสาท อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ไปจนถึงเขตศรีสะเกษและอุบลราชธานีตามลำดับ

ความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างสองบริเวณนี้ก็คือ บริเวณแรกพบโบราณสถานวัตถุที่เป็นของเนื่องในพุทธศาสนาลัทธิมหายานปะปนอยู่กับของในศาสนาฮินดู ผิดกับบริเวณตอนตะวันออกซึ่งมีการสืบเนื่องของศาสนาและศาสนวัตถุที่เป็นศาสนาฮินดูโดยตลอด เห็นได้ชัดจากสิ่งของที่ปรากฏอยู่ เช่น ปราสาทภูมิโปนในเขตตำบลม อำเภอสังขะ ซึ่งเป็นปราสาทที่มีอายุสมัยก่อนเมืองพระนครเป็นอาทิ มาถึงปราสาทอื่นๆ ที่กระจายอยู่ทั่วบริเวณในสมัยเมืองพระนครลงมา เช่น ปราสาทยายเหงา เป็นต้น

ประภัสสร ชูวิเชียร (2556) กล่าวถึงสภาพของชุมชนในย่านพนมดงรักไว้ว่า “พูดง่าย ๆ คือ คนสองดินแดนกินน้ำร่วมกัน ใช้ทรัพยากรร่วมกันมาเป็นพันปีแล้ว นั่นคือทรัพยากรน้ำที่ลงมาจากพนมดงเร็กนั่นเอง” ทั้งนี้จุดสำคัญบนชุดภูมิประเทศนี้มีมากมาย ไม่ว่าจะเป็นอุทยานแห่งชาติ เมืองโบราณสำคัญ ๆ ปราสาทสำคัญ ๆ อย่าง พิมาย พนมรุ้ง วัดภู ก็ตั้งอยู่ในส่วนทางภูมิประเทศของพนมดงเร็ก... พนมดงเร็ก มีภูมิประเทศบางอย่างอยู่ที่เหนือข้อแตกต่างของมนุษย์ ก็คือมันไม่ใช่กำแพง แต่เป็นช่องประตู ตัวภูเขาแทนแลนด์มาร์ก (หลักหมุดหมาย) แล้วมีช่องเขาเป็น “ประตู” สำหรับผ่านไปมาหาสู่กัน โดยมีการทิ้งร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีในรูปของโบราณสถาน ศาสนสถานต่าง ๆ มากมาย...ปัจจุบันนักโบราณคดีได้ค้นพบว่าพื้นที่ตอนเหนือของพนมดงเร็กคือแหล่งผลิตโลหะ, เกลือ ส่วนทางตอนใต้ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มดินเลสาบมีปลาและข้าว เป็นผลให้คนสองฝั่งขึ้นมาแลกเปลี่ยนทรัพยากรและได้รับอิทธิพลทางด้านความเชื่อ ความศรัทธาจากศาสนาและลัทธิต่าง ๆ ที่ได้แพร่เข้ามา ดังตัวอย่างเช่น การนับถือศาสนา ซึ่งส่งผลให้มีการสร้างศาสนสถานสำคัญ ๆ หรือศาสนบรรพต ในเขตพนมดงเร็กมากมาย ใน 3 ประเทศที่เทือกเขานี้ทอดผ่าน (มติชนรายวัน, 2556: 20)

ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม (2540: 449-450) ได้เคยระบุว่า บริเวณที่ลาดเชิงเทือกเขาพนมดงเร็กนั้นมีความสำคัญในตัวเอง อันเนื่องมาจากอยู่ในตำแหน่งบนเส้นทางการคมนาคมระหว่างที่ราบสูงโคราชกับเมืองพระนครและรัฐใกล้เคียงในที่ราบเขมรต่ำ เพราะมีช่องทางผ่านเทือกเขาพนมดงเร็กที่สะดวกสบายไม่จำเป็นต้องปีนป่ายเขาสูงชัน ช่องทางผ่านเหล่านี้ ได้แก่ ช่องตะโก ในเขตอำเภอละหานทราย ไปออกที่ลุ่มต่ำในเขตอำเภอตาพระยา จังหวัดปราจีนบุรี ช่องโอบก ช่องแบแบก และช่องไชตะกู ในเขตอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ไปออกที่ราบเขมรต่ำ ถัดไปก็เป็นช่องตาเหมือน ในเขตอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งไปออกเขมรต่ำเช่นกัน หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าช่องทางเหล่านี้เป็นเส้นทางผ่านแต่โบราณก็คือ พบแหล่งชุมชน หรือไม่ก็ศาสนสถาน เช่น ปราสาท บ่อน้ำ สระน้ำ ระหว่างทางเป็นระยะ ๆ ไป (ศรีศักร, 2540)

ฉะนั้น ถ้าหากมองในด้านภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแล้ว อาณาบริเวณพนมดงรักและบริเวณโดยรอบ โดยเฉพาะบริเวณที่ลาดเชิงเทือกพนมดงรักในหลาย ๆ แห่งในเขตอีสานใต้ อันจัดว่าเป็น “เขตที่สูง” คือบริเวณตั้งแต่ฝั่งใต้ของแม่น้ำมูลที่ลาดขึ้นไป จนถึงเทือกเขาพนมดงรักที่กั้นเขตแดนไทยจากกัมพูชานั้น แม้จะไม่พบแหล่งชุมชนโบราณที่มีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดีขึ้นไปจนถึงยุคก่อนประวัติศาสตร์ แต่ก็เป็นที่แหล่งศิลปวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ อีกทั้งบางแห่งก็มีสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่สวยงาม ดังเช่นพนมรุ้ง ที่มีทั้งที่ราบลุ่มที่ใช้ในการทำเกษตรกรรม สลับด้วยที่สูงเช่นภูเขาไฟลูกเดี่ยว ๆ ที่มีปราสาท ศาสนสถานและวัดสร้างมาแต่โบราณ เมื่อขึ้นไปอยู่บนยอดเขาเหล่านั้นก็สามารถมองดูภูมิประเทศทุ่งนา ป่าเขา อ่างเก็บน้ำโบราณ รวมทั้งหมู่บ้านในปัจจุบันได้โดยรอบ เป็นทิวทัศน์ที่สวยงามโดยเฉพาะเมื่อมองไปด้านตะวันออก แลเห็นเทือกเขาพนมดงรักซึ่งกั้นแดนระหว่างไทยกับกัมพูชาอย่างชัดเจน แต่ถ้ามองไกลไปทางเหนือ ก็แลเห็นที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลในสภาพเว้งว่างไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนอาณาบริเวณที่อยู่ถัดจากแม่น้ำมูลขึ้นไปทางทิศเหนือ อันเป็นบริเวณที่จัดว่าเป็น “เขตที่ราบลุ่ม” เนื่องด้วยภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม จึงเป็นแหล่งชุมชนโบราณนับแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างไรก็ดี ทั้งสองเขตนี้ต่างก็มีความสัมพันธ์กันมานับแต่อดีต

จากที่ได้นำเสนอไปแล้วข้างต้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า เมื่อพิจารณาในมิติเชิงสังคมวัฒนธรรมแล้วเทือกเขาพนมดงรักหาใช่เป็นเส้นกั้นอาณาเขตระหว่างกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมรในเขตกัมพูชาเหนือกับเขตอีสานใต้ของไทยไม่ หากแต่เป็นประตูหรือสะพานเชื่อมโยงและร้อยรัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเขตที่ราบสูงโคราชกับที่ราบต่ำกัมพูชาต่างหาก ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าพนมดงรักและอาณาบริเวณโดยรอบนับเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมสำคัญที่ยึดโยงดินแดนอีสานใต้กับดินแดนเขมรเหนือ อันนำมาซึ่งปฏิสัมพันธ์ของผู้คนสองฟากฝั่งเทือกเขาพนมดงรักมานับแต่อดีต

พลวัตความสัมพันธ์ข้ามชาติ: อาณาบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา ภายใต้บริการพัฒนาภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

ไทยและกัมพูชามีความสัมพันธ์กันมานับแต่อดีต ด้วยเหตุที่เป็นประเทศที่ไม่เพียงแต่มีพรมแดนติดกันเท่านั้น หากยังเป็นประเทศที่มีความคล้ายคลึงกัน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยเฉพาะ “อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน” (Borderland) ในปัจจุบันที่ผู้คนในอดีตที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวไม่เพียงแต่มีการเดินทางติดต่อสัมพันธ์กันอย่างเสรี เพราะผู้คนเหล่านั้นต่างมีวัฒนธรรมหรือวิถีการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นภาษา ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและแนวทางปฏิบัติต่าง ๆ นำมาซึ่งปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลาย ทั้งความสัมพันธ์ที่ดีผ่านรูปแบบของเครือญาติ การแต่งงาน ญาติพี่น้อง เพื่อน ผู้รับอุปถัมภ์-ผู้ให้อุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ในเชิงความขัดแย้งในบางกรณี อันจัดว่าเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ในยุคจารีต

อย่างไรก็ตาม การเดินทางติดต่อสัมพันธ์กันอย่างเสรีของผู้คนที่อยู่ใน “อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน” (Borderland) ในปัจจุบัน และที่อยู่ห่างออกไป รวมทั้งความคล้ายคลึงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมดังกล่าวที่ดำรงอยู่มาเป็นเวลานานในยุคจารีตก็ต้องสิ้นสุดลง เมื่อช่วงศตวรรษที่ 20 ภายหลังจากที่ได้มีการกำหนดกรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศขึ้น คือ กรอบความคิดของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ (modern nation state) โดยเน้นขอบเขตและดินแดนที่ชัดเจน รวมทั้งการปกครองที่เป็นเอกภาพในดินแดน มีการกำหนดเขตแดนและก่อตั้งรัฐชาติขึ้นในนามไทยและกัมพูชาขึ้นมา โดยมีเส้นเขตแดนเป็นเครื่องบ่งชี้เป็นการลากเส้นพรมแดนทางการเมือง (รัฐชาติ) ทาบลงไปบนเส้นพรมแดนทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ส่งผลให้การเดินทางติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนที่อยู่ต่างรัฐชาติต้องอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวดของรัฐ

แม้ว่าในอดีตรูปแบบการเดินทางข้ามพรมแดนของผู้คนทั้งสองฝั่งนี้มีหลากหลาย นับตั้งแต่การเดินทางเพื่อเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง การจับจ่ายซื้อของเพื่อการอุปโภคบริโภค การเข้ามาเป็นแรงงาน การค้าขาย การเข้าร่วมเทศกาลงานบุญต่าง ๆ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันที่เรียกกันว่ายุคโลกาภิวัตน์ การเดินทางเคลื่อนไหวของผู้คนทั้งสองฝั่ง

กลับมีรูปแบบที่หลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ประเทศไทยมีนโยบายส่งเสริมการค้ากับประเทศเพื่อนบ้าน โดยได้ประกาศใช้นโยบายเปลี่ยนสนาามรบเป็นสนาามการค้าในยุครัฐบาลของ พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ในช่วงปี พ.ศ.2531 ขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงก็เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองเข้าสู่ยุคหลังสังคมนิยม โดยกัมพูชาเองก็มีนโยบายส่งเสริมการค้าและเปิดประเทศมากขึ้น รวมทั้งปัจจัยเกื้อหนุนความสัมพันธ์ระหว่างกันภายใต้พลังขับเคลื่อนของอภิมหาโครงการพัฒนา และความร่วมมือด้านเศรษฐกิจการค้าระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง หรือที่รู้จักกันในชื่อย่อว่า GMS (Greater Mekong Subregion) นับตั้งแต่ปี 1992 เป็นต้นมา ตลอดจนยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง (Ayeyawady-Chao Phraya-Mekong Economic Cooperation Strategy-ACMECS) และการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมในภูมิภาค ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของคนและการไหลทะลักข้ามพรมแดน ทั้งแรงงานราคาถูก พ่อค้าแม่ค้าตามแนวชายแดน นักท่องเที่ยว ตลอดจนนักศึกษาเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการเดินทางเข้าออกที่สะดวกตามแนวชายแดนที่ติดแนวชายแดนไทยกว่าหนึ่งพันกิโลเมตร (โดยเป็นชายแดนทางบกยาว 970 กิโลเมตร และทางทะเล 450 กิโลเมตร ซึ่งมีช่องทางติดต่อกันตลอดแนวชายแดนถึง 67 ช่องทาง) โดยอาณาเขตส่วนหนึ่งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่รู้จักกันในนามของ “ภาคอีสาน” อันเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงนั้น มีชายแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชาอยู่หลายจังหวัด โดยเฉพาะกลุ่มจังหวัดที่เรียกว่า “อีสานใต้” อันประกอบด้วย นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ทั้งนี้เฉพาะในส่วนของจังหวัดสุรินทร์นั้น อาจนับเป็น “เมืองหลวง” ของประชากรที่พูดภาษาเขมรในประเทศก็ได้ เพราะมีประชาชนที่พูดภาษาเขมรและมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับชาวเขมรในประเทศกัมพูชานับแสนคน ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากประชากรเหล่านั้นต่างอาศัยอยู่ใน “เขตวัฒนธรรมเขมร” (Khmer Cultural Area) ร่วมกัน แม้ว่าจะมีเทือกเขาพนมดงรักเป็นพรมแดนตามธรรมชาติ แบ่งแยกระหว่างชาวเขมรในฝั่งกัมพูชากับชาวเขมรในฝั่งไทยออกจากกันก็ตาม

ในทางประวัติศาสตร์ ผู้คนสองฟากฝั่งพนมดงรักมีความผูกโยงสัมพันธ์กันมายาวนาน ทั้งภาษา วัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ การแต่งกาย อาหารการกิน ฯลฯ กล่าวได้ว่าแทบจะถอดออกมาจากบ้านหลอมอันเดียวกัน มีการเดินทางไปมาหาสู่กันผ่านช่องเขาต่าง ๆ ของพนมดงรัก ทั้งการติดต่อค้าขายและการแลกเปลี่ยนทางสังคมวัฒนธรรม การแต่งงานผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพียงแต่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มาขาดหายไปในช่วงสงครามในระยะ 40-50 ปีที่ผ่านมา ภายหลังจากสงครามสงบลง มีหลายฝ่ายที่พยายามรื้อฟื้นความสัมพันธ์นี้ขึ้นมาใหม่ แต่ก็เป็นเรื่องไม่่ง่ายนัก

ประเพณี “บ็อนปจุมบิณฑ” : ความหมายและความเป็นมา

“บ็อนปจุมบิณฑ” คืออะไร

คำว่า “ปจุมบิณฑ” ตามศัพท์แยกเป็นสอง คือคำว่า “ปจุม” หมายถึง การเก็บมากองไว้ การรวม ส่วนคำว่า “บิณฑ” หมายถึง ก้อน (ก้อนข้าว) ฉะนั้น ปจุมบิณฑ จึงหมายถึงการเก็บก้อนข้าวมารวมกัน อันเป็นงานบุญประเพณีที่จัดขึ้นในช่วงเดือนสิบ ซึ่งตรงกับประเพณีของไทยคือ “วันสารท” ที่ภาคกลางเรียกว่า “สารทไทย” ภาคเหนือเรียกว่า “งานทานสลากภัต” หรือ “ตานก๋วยสลาก” ภาคอีสานเรียกว่า “บุญข้าวสาก” และภาคใต้เรียกว่า “งานบุญเดือนสิบ” หรือ “ประเพณีชิงเปรต” ถึงแม้การทำบุญเดือนสิบในแต่ละท้องถิ่นจะมีชื่อเรียกแตกต่างกัน แต่ก็มีวัตถุประสงค์เดียวกันคือ การทำบุญกลางปี เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ที่มีชีวิตผ่านพ้นเวลามาได้ถึงกึ่งปี และเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว สำหรับชาวเขมรแล้ว เนื่องจากประเพณีนี้เป็นงานบุญ (บ็อน) จึงมักเรียกกันว่า “บ็อนปจุมบิณฑ”

“บ็อนปจุมบิณฑ” ของชาวเขมร

พระสุเจีย ยนต์ (Sothea Yon) อดีตพระนิสิตระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี และประธานชมรมพระนิสิตเขมรประจำจังหวัดอุบลราชธานีคนแรก จากจังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา ได้สาธยายถึงประเพณี “บ็อนปจุมบิณฑ” ว่า “บ็อนปจุมบิณฑ

(บุญข้าวสารท) นับเป็นพิธีบุญใหญ่และมีความสำคัญมากที่สุดสำหรับชาวเขมร ซึ่งผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาทุกคนต้องทำ และพิธีบุญนี้มีความเป็นมาอันยาวนาน ตามปรกติพิธีบุญมีการแบ่งเป็นสองช่วง ช่วงแรกคือวันแรม 1-14 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเรียกว่าถือนิพนธ์ (*กันบิณฑท์*) ช่วงที่สองในวันแรม 15 ค่ำ เรียกว่า *บือนปจุมบิณฑท์*”

บือนปจุมบิณฑท์ นี้ในสมัยครั้งพุทธกาลเรียกว่า บุญถวายภัตตาหารแก่สงฆ์ ที่นางวิสาขา มหาอุบาสิกา และอนาถบิณฑิกเศรษฐี มหาอุบาสิกา ทำถวายแก่สงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน หนึ่งบุญนี้เป็นบุญทักษิณานุประทาน ที่พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทำเพื่ออุทิศให้พวกเปรตซึ่งเป็นญาติได้รับส่วนบุญกุศลนี้ในติโลกขสุตตรา ญาติที่ทำกรรมที่เป็นอกุศล เมื่อล่วงลับไปย่อมไปเกิดในอบายภูมิ มีเปรตเป็นอาทิ ถ้าบาปกรรมเบา ๆ เปรตนั้นจะมีสิทธิ์ได้รับบุญกุศลที่ญาติอุทิศไปให้

บือนปจุมบิณฑท์ นี้ได้จัดขึ้นในช่วงเข้าพรรษาซึ่งพระภิกษุ สามเณรไม่สามารถออกเดินทางเพื่อปฏิบัติธรรม ศึกษาเล่าเรียนได้ จึงเป็นโอกาสดีสำหรับพุทธศาสนิกชน จะได้ทำบุญในช่วง 3 เดือน ส่วน *บือนปจุมบิณฑท์* ในประเทศกัมพูชา ในสมัยโบราณ ชาวเขมรนับถือศาสนาพราหมณ์ เพิ่งหันมานับถือพระพุทธศาสนาหลังจากมีการทำสังคายนาครั้งที่สามในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แล้วได้ส่งศาสนทูตเข้าไปยังประเทศกัมพูชา นับแต่บัดนั้นวัฒนธรรมพุทธศาสนาก็เริ่มมีอิทธิพลในสังคมชาวเขมร ประเพณีบือนปจุมบิณฑท์ก็เริ่มปรากฏขึ้น แต่ยังไม่ปรากฏชัดว่าเริ่มทำในสมัยใด ทั้งนี้จากการบันทึกการเดินทางของทูตจีน คือจู้จี้กวน ในสมัยเมืองพระนคร ก็ได้กล่าวถึงประเพณีบือนปจุมบิณฑท์ไว้ในเทศกาลประจำปีด้วย ฉะนั้นประเพณีบือนปจุมบิณฑท์ก็น่าจะมีมานานแล้ว อย่างน้อยก็ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงเลื่อมใสและนับถือพระพุทธศาสนา ที่ทรงเห็นพระภิกษุสามเณรเดินบิณฑบาตในหน้าฝนไม่สะดวก เนื่องจากต้องเผชิญกับฝนและโคลน จึงทรงให้จัดพิธีขึ้นในช่วง 3 เดือนนับตั้งแต่วันเข้าพรรษาจนถึงออกพรรษา เพื่อความสะดวกแก่พระภิกษุสามเณรในช่วงเข้าพรรษา รวมทั้งเพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน และปฏิบัติธรรม

หลังจากยุคเมืองพระนคร ประเทศเขมรประสบปัญหาทางการเมือง ทั้งการปกครองภายในและนอกประเทศ ภาวะสังคมที่มีโรคระบาด และภาวะเศรษฐกิจคือ การเกษตรของประชาชนไม่ค่อยดี เนื่องจากมีน้ำท่วมประจำ จึงย้ายเมืองหลวงไปตั้งอยู่ลวงเวก (ละแวก) และในสมัยของพระเจ้าองค์ด้วงแห่งกรุงลวงเวกนี้เอง พระองค์ทรงได้กำหนดให้จัดงานบ็อนปจุมบิณฑท์เหลือเพียง 15 วัน จึงมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันจนถึงทุกวันนี้ (สัมภาษณ์พระสุเรียม ยนต์, 16 กุมภาพันธ์ 2557)

ทั้งนี้ ชาวเขมรเชื่อว่าการจัดพิธีบ็อนปจุมบิณฑท์มีวัตถุประสงค์หลักอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ หนึ่ง เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว (ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนา) สอง เพื่อสะสมบุญกุศล ความสุข ความเจริญ และความขบถุสดีที่เกิดจากการให้ทาน และสาม เพื่อสร้างความสามัคคีกันระหว่างญาติ โดยในช่วงเทศกาลญาติที่อยู่ไกลต้องกลับมาหาพ่อแม่ หรือผู้อาวุโสในครอบครัว มีการทำขนมมเนยมาฝากญาติผู้ใหญ่และจัดเช่นผีบรรพบุรุษ (โดนตา) รวมทั้งบังสุกุลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว (สัมภาษณ์พระคิน สิทธิ, 26 กันยายน 2557)

บ็อนปจุมบิณฑท์ที่จังหวัดอุบลราชธานี: ในฐานะปฏิบัติการความสัมพันธ์ข้ามชาติชายแดนไทย-กัมพูชา

คงจะไม่เป็นการแปลกเท่าใดนัก หากว่าบ็อนปจุมบิณฑท์ (ตามแบบฉบับเขมร) จะจัดขึ้นที่ประเทศกัมพูชา แต่เมื่อบ็อนปจุมบิณฑท์ที่จัดโดยคนเขมร (ผู้วิจัยหมายถึง เครือข่ายนิสิตนักศึกษาข้ามชาติชาวกัมพูชา) มาจัดที่จังหวัดอุบลราชธานี และผู้จัดสามารถระดมให้คนท้องถิ่น ทั้งในจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงเข้าร่วมได้เป็นจำนวนมาก จึงเป็นประเด็นทางวิชาการที่น่าสนใจยิ่ง โดยเฉพาะในแง่ที่ว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการของความสัมพันธ์ข้ามชาติบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาอย่างไร

บ่อนปลุ่มบิณฑกักับการสร้างชุมชนในจินตนาการในพื้นที่ใหม่เพื่อผลิตซ้ำความสัมพันธภายในกลุ่ม

ผลการศึกษาชี้ชัดว่านิสิตนักศึกษาข้ามชาติชาวกัมพูชาในจังหวัดอุบลราชธานี และใกล้เคียง เลือกใช้วิธีการสร้าง “เครือข่าย” เป็นเครื่องมือในการสร้างตัวตน และการสร้างชุมชนในจินตนาการในพื้นที่ใหม่ ผ่านประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนา ที่เรียกว่า “บ่อนปลุ่มบิณฑกั” เพื่อช่วยให้พวกเขาารู้สึกคุ้นเคย ผูกพัน และรู้สึกถึงความมั่นคงและปลอดภัยในพื้นที่ใหม่ ท่ามกลางความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมกับเจ้าของพื้นที่เดิม (คนท้องถิ่น) เพราะประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนา ดังกล่าว ไม่เพียงเป็นพื้นที่แห่งการพบปะและทำกิจกรรมร่วมกันของบรรดานิสิตนักศึกษาข้ามชาติชาวกัมพูชาในจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียง หากยังเป็นพื้นที่สร้างความผูกพันในการเป็นสมาชิกของ “เครือข่าย” ให้แก่นิสิตนักศึกษาข้ามชาติชาวกัมพูชาจากต่างที่ต่างทางได้อย่างมีชีวิตชีวาและมีพลัง ซึ่งเกิดขึ้นบนความรู้สึกลอยเหวและหวอนรำลึกต่อสังคมที่บ้านเกิดในกัมพูชา ช่วยให้ “ความเป็นชุมชนพวกเดียวกัน” ของพวกเขาถูกสร้างขึ้นมาใหม่ในแบบข้ามถิ่นที่ (trans-local communities) บนความสัมพันธ์แบบเห็นหน้าค่าตา (face-to-face relation)

อนึ่งเครือข่ายนิสิตนักศึกษาข้ามชาติชาวกัมพูชา นี้ เป็นการรวมตัวกันของบรรดานิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาที่ศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษาในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะศรีสะเกษ อุบลราชธานี และมหาสารคาม ซึ่งได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2552 รู้จักกันในกลุ่มว่า “เครือข่ายนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาจังหวัดศรีสะเกษและอุบลราชธานี” ทั้งนี้ผู้ที่เป็นแกนหลักในการประสานนั้นจะเป็นนิสิตพระที่มาศึกษาอยู่ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) วิทยาเขตอุบลราชธานี เนื่องจากกลุ่มพระนิตินิตินดังกล่าวได้ร่วมกันจัดตั้ง “ชมรมพระนิตินิตินประจำจังหวัดอุบลราชธานี” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2552 เช่นกัน ปัจจุบันประธานชมรมคือ พระเมี้ยน เคือน ที่ทำหน้าที่เป็นประธานเครือข่ายด้วย ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ชั้นปีที่ 4 คณะสังคมศาสตร์ การที่ประธานเครือข่ายเป็นพระภิกษุที่เป็นนิตินิตินของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี (เรียกว่า

พระนิสิต) นั้น ก็สืบเนื่องมาจากเหตุผล 2-3 ประการคือ (1) ประธานเครือข่ายคนแรกก็เป็นพระภิกษุ คือ พระ Sothea Yon (สุเธีย ยนต์) 2) พระนิสิตส่วนมากจะเรียนหลักสูตร 4 ปี ทำให้มีเวลาศึกษานานกว่านักศึกษาที่เป็นฆราวาสชาวกัมพูชาที่ส่วนใหญ่มาเรียนในหลักสูตรอนุปริญญาประมาณ 1-2 ปี อีกทั้งคนกัมพูชาก็ให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟังพระสงฆ์มาก ฉะนั้น บทบาทของการเป็นประธานเครือข่ายก็จะทำงานได้สะดวกกว่า 3) สัมพันธโดยตรงกับการจัดงานชุมนุมสมาชิกของเครือข่ายผ่านประเพณีและพิธีกรรมปจุมบิณฑ์ อันเป็นประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาของชาวกัมพูชา ซึ่งถูกมองว่าสถานภาพของความเป็น “พระ” จะง่ายและสะดวกในการดำเนินงาน (สัมภาษณ์พระเมียน เคือน, 6 ตุลาคม 2557)

บ่อนปจุมบิณฑ์กับการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เขมร

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบของการจัดงานบ่อนปจุมบิณฑ์นั้น ในแง่ของพิธีกรรมจะเน้นการจัดรูปแบบตามแบบฉบับเขมร ไม่ว่าจะใช้พระภิกษุเขมรสวดสวดมนต์เป็นทำนองเขมร (ปกติพระภิกษุเขมรที่จำวัดตามวัดต่าง ๆ จะต้องสวดมนต์ทำนองเช่นเดียวกับพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ) นอกจากนี้ในส่วนของฆราวาสที่เป็นนักศึกษาชาวกัมพูชาที่มาร่วมงาน ก็จะพากันสวดมนต์ด้วยทำนองเขมรเช่นกัน

นอกจากนี้ ในงานก็ยังมีการแสดงนาฏศิลป์ของบรรดานักศึกษากัมพูชาอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ อาจกล่าวได้ว่าในขั้นตอนของพิธีกรรม เป็นการดำเนินการโดยชาวกัมพูชาทั้งหมด ไม่ว่าจะบรรพชิตหรือฆราวาส ขณะที่พระภิกษุและคนไทยที่ไปร่วมงานต่างมีฐานะเพียง “แขก” หรือ “ผู้ชม” เท่านั้น แต่นอกเหนือจากพิธีกรรมก็จะพบว่า คนไทยที่ไปร่วมงานล้วนแล้วแต่มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในพิธีกรรมนี้ ไม่ว่าจะเป็นการนำข้าวปลาอาหาร จตุปัจจัยมาร่วม และที่สำคัญก็คือ การจัดทำโรงทาน ซึ่งในแต่ละปีก็มีอยู่ไม่ต่ำกว่า 4-5 โรง และเป็นที่น่าสังเกตว่าเจ้าของโรงทานเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่ให้ความอุปการะ (โยมอุปฐาก) พระภิกษุชาวกัมพูชาหรือนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาในแง่ของการสนับสนุนด้านทุนการศึกษา

ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกด้านต่าง ๆ ในระหว่างพระภิกษุ/นักศึกษาชาวกัมพูชาเหล่านั้นยังอาศัยอยู่ในประเทศไทย (สัมภาษณ์แม่ตี๋ (นามสมมติ), งานบ็อนปจุมบิณฑ ณ วัดปทุมมาลัย อำเภอเมือง อุบลราชธานี, 21 กันยายน 2557)

กิจกรรมดังกล่าวได้ทำหน้าที่เชื่อมโยงสายสัมพันธ์ทางเครือข่ายของนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาเข้าด้วยกันในการสร้างพื้นที่ใหม่ทางพรมแดนชาติพันธุ์ (ethnic boundary) ในมิติทางด้านพรมแดนทางสังคม (Social boundary) และพรมแดนทางด้านวัฒนธรรม (cultural boundary) เพื่อให้เขาเหล่านั้นได้มีพื้นที่ในการนำเสนออัตลักษณ์เขมร (Khmer identity) ผ่านประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนา

ในแง่นี้ บ็อนปจุมบิณฑจึงถูกใช้เป็นพื้นที่ในการนำเสนออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม อันเป็นการสร้างพรมแดนทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Boundary) เป็นปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งที่เกิดจากในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ การรวมกลุ่ม หรือการจัดองค์กรทางสังคม (ทวิช, 2008)

บ็อนปจุมบิณฑกับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่น

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมนี้ที่สัมพันธ์กับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่นมีอยู่ด้วยกันอย่างน้อย 2 ประการคือ

ประการที่หนึ่ง ก็คือ สถานที่จัดงานซึ่งเป็นวัดนั้น ส่วนมากแล้วจะมีการสับเปลี่ยนหมุนเวียนไปในแต่ละปี โดยในปีแรก (2552) จัดที่วัดศรีแสงทอง ปีที่สอง (2553) จัดที่วัดไชยมงคล ปีที่สาม (2554) จัดที่วัดวารินทราราม ปีที่สี่ (2555) จัดที่วัดห้วยวังนอง ปีที่ห้าและปีที่ 6 (2556 และ 2557) จัดที่วัดปทุมมาลัย โดยอิงตามวัดที่มีพระภิกษุชาวกัมพูชาไปจำวัดอยู่ (สัมภาษณ์พระเมี้ยน เคือน, 6 ตุลาคม 2557) ซึ่งจากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัย พบว่าการสับเปลี่ยนหมุนเวียนสถานที่จัดงานดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชากับคนท้องถิ่นมากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างน้อยก็กับกลุ่มอุบาสกอุบาสิกา

ของแต่ละวัดที่ได้จัดงานนี้ขึ้น (สัมภาษณ์นาย Chan Phearam นักศึกษาจากจังหวัด ศรีสะเกษ, 21 กันยายน 2557)

ประการที่สอง จากการสังเกตการณ์ในงานบิณฑบาตบิณฑก ณ วัดไชยมงคล เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2557 พบว่ามีผู้ร่วมงานที่มีเชื้อชาวกัมพูชาประมาณ 200 คน ผู้ที่เข้ามาร่วมงานมีหลายระดับ โดยเฉพาะในแวดวงของพระ ทั้งนี้สามารถจำแนก ออกเป็น 6 กลุ่มคือ กลุ่มแรกคือผู้ที่จะเป็นประธานในพิธี ซึ่งก็คือรองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) วิทยาเขตอุบลราชธานี อันเป็น สถาบันการศึกษาที่บรรดาพระนิสิตชาวกัมพูชาได้ศึกษาอยู่ กลุ่มที่ 2 ก็จะมีการนิมนต์ พระภิกษุเข้มระดับเกจิอาจารย์ที่เป็นเจ้าอาวาสวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จากจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ เข้ามาร่วมในพิธีด้วย ซึ่งพระภิกษุเหล่านี้ก็จะมา พร้อมญาติโยมของวัดนั้น ๆ กลุ่มที่ 3 คือ พระสงฆ์ไทยที่จำพรรษาอยู่ในวัดนั้น ๆ กลุ่มที่ 4 คือ กลุ่มอุบาสก อุบาสิกาของวัดที่จัดงาน กลุ่มที่ 5 คือ บรรดาโยมอุปัฏฐาก ของพระนิสิตเขมรแต่ละรูป ที่โดยมากมักจะเป็นญาติโยมที่อยู่ใกล้ ๆ กับวัดที่ พระนิสิตเขมรจำพรรษาอยู่ และกลุ่มที่ 6 คือ ญาติโยมทั่วไปที่ได้รับการอบนุญ ทั้งในรูปของจดหมายเชิญ และที่ได้รับทราบการจัดงานทั้งจากชมรมพระนิสิตฯ และ จากบุคคลอื่น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในงานนอกจากจะมีคนท้องถิ่นในจังหวัดอุบลราชธานี และใกล้เคียงแล้ว ยังมีบรรดาญาติโยมและคณะนักแสดงชาวลาวจากเมืองปากเซ แขวงจำปาสัก สปป.ลาว อีกด้วย ซึ่งจากการสอบถามทราบว่าได้เข้าร่วมเป็นปีแรก เนื่องจากได้รับการติดต่อจากพระนิสิตชาวลาวที่เรียนอยู่สถาบันเดียวกับพระนิสิต ชาวกัมพูชาให้มาร่วมงาน จึงได้มาร่วมทำบุญและนำการแสดงมาแสดงในงานด้วย (สัมภาษณ์แม่ใหญ่สีไพร ชาวเมืองปากเซ, 21 กันยายน 2557)

จากที่ได้นำเสนอมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการจัดงาน “บิณฑบาตบิณฑก” ของ นิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาในจังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียง ในมิติหนึ่งนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ ของชาวกัมพูชาและชาวไทยในอาณาบริเวณชายแดนของรัฐชาติทั้งสอง โดยมี นิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาในประเทศไทยเป็นผู้สร้างและธำรงรักษาไว้ซึ่งเครือข่าย

ความสัมพันธ์ข้ามชาติระหว่างพวกเขากับชุมชนคนไทยที่พวกเขาไปพักอาศัย ในฐานะคนพลัดถิ่นชั่วคราว ขณะเดียวกันยังก่อให้เกิดการสร้างและกระชับความสัมพันธ์กันภายในกลุ่มนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาด้วย

บทสรุป

ยุคปัจจุบันที่เรียกว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดนอนุภูมิภาค ลุ่มน้ำโขงต่างกำลังตกอยู่ในภาวะของการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด อันเป็นผลมาจากกิจกรรมที่เรียกกันว่า “การพัฒนา” (Development) ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ซึ่งไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแง่ของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเท่านั้น หากยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของผู้คน ตลอดจนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีกด้วย

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาระดับภูมิภาคในปัจจุบัน การเดินทางข้ามพรมแดนรัฐชาติที่ดูเหมือนว่าจะมีอิสระเสรีมากขึ้น แต่ในความเป็นจริงคนข้ามแดนเหล่านั้นล้วนแล้วแต่ต้องเผชิญกับอำนาจของรัฐชาติสมัยใหม่ที่คอยกำกับ ควบคุม และบงการคนข้ามแดนเหล่านั้น หรืออาจจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ได้ว่า ท่ามกลางนโยบายเศรษฐกิจแบบเปิดกว้างตามแนวทางทุนนิยมเสรีที่ดูเหมือนว่าทั้งนโยบาย และชายแดนต้อง “เปิดเสรี” ตามไปด้วยนั้น แต่ในความเป็นจริง ชายแดนไม่ได้เปิดเสรีแต่อย่างใด โดยเฉพาะชายแดนที่เคยมีปัญหาระหว่างรัฐชาติ ดังเช่นกรณีชายแดนไทย-กัมพูชา อำนาจรัฐก็ยังคงทรงอิทธิพลในแง่ของการควบคุมการเดินทาง และเคลื่อนที่ทั้งของผู้คน สินค้า รวมทั้งข่าวสารต่าง ๆ

เจกเช่นเดียวกับกลุ่มนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาในประเทศไทย เนื่องจากพวกเขามีสถานะความเป็นพลเมืองในมิติทางกฎหมายเป็น “คนอื่น” มิใช่ “พลเมืองไทย” พวกเขาจึงถูกปิดกั้นทั้งการแสดงออกและการดำเนินชีวิตตามแบบฉบับของ “พลเมืองไทย” ด้วยเหตุที่มีอำนาจรัฐไทยคอยควบคุมและกำกับ ฉะนั้นพวกเขาก็พยายามใช้มิติทางวัฒนธรรมเป็นพื้นที่ในการแสดงออก ทั้งนี้ก็ทั้งเพื่อสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ในการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ และเพื่อสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่นในประเทศไทย เพื่อหลีกเลี่ยง

จากความเข้มข้นของอำนาจรัฐไทยไปในคราเดียวกัน เพราะในฐานะของ “คนต่างด้าว” พวกเขาที่ย่อมเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคบางประการ ทั้งหนักบ้าง เบาบ้าง ฉะนั้น การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนท้องถิ่น จึงเป็นหลักประกันในเชิงความมั่นคง และความปลอดภัยในการดำเนินชีวิตอยู่ต่างแดนของพวกเขาอีกด้วย

การหยิบฉวยเอาวัฒนธรรมประเพณีของกลุ่มนิสิตนักศึกษาชาวกัมพูชาในประเทศไทย มาเป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์ข้ามชาติดังกล่าว ในแง่หนึ่ง ก็ถือว่าเป็นการพยายามนิยามความหมายของอาณาบริเวณชายแดนบริเวณดังกล่าวใหม่ จากที่มักจะถูกมองในมิติของการเป็นพรมแดนของชาติเป็นหลัก มาเป็นพรมแดนทางวัฒนธรรม โดยการผลิตซ้ำวาทกรรมทางศาสนามาสับสนุน ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าเมื่อใดก็ตามที่พื้นที่ชายแดนรัฐชาติถูกซ้อนทับด้วยการเป็นพื้นที่การพัฒนาทั้งการค้าการลงทุน การท่องเที่ยว ความสัมพันธ์ทางสังคมจะเริ่มซับซ้อนมากขึ้น และพรมแดนของรัฐชาติจะเริ่มยืดหยุ่นมากขึ้น

ฉะนั้นปรากฏการณ์เกี่ยวกับประเพณีบ่อนปลุมบิณฑที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น ก็จะสามารถสะท้อนถึงความสลับซับซ้อนของวิถีการดำเนินชีวิตของบรรดานิสิตนักศึกษาข้ามชาติชาวกัมพูชาในประเทศไทย ภายใต้บริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคในลุ่มน้ำโขงได้เป็นอย่างดี

เชิงอรรถท้ายบท

- 1 บทความนำเสนอในเวทีสัมมนาทางวิชาการ “สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเพื่อสังคม” จัดโดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 12 กันยายน 2557 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “วิถีชีวิต การปรับตัว เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมข้ามชาติ และบทบาทในฐานะทูตทางวัฒนธรรมของนักศึกษาพระชาวกัมพูชาในประเทศไทย” ที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
- 2 รองศาสตราจารย์, ประธานหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยศาสตร์ กลุ่มน้ำโขงศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
- 3 ผู้วิจัยใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า “พรมแดน” (Frontiers) ที่ Wilson and Donnan (1998: 9) ได้ให้คำนิยามไว้ว่า “เป็นเขตพื้นที่ (territorial zone) ที่มีความกว้างขนาดต่าง ๆ ทั้งที่ข้ามชายแดนและห่างออกไปจากชายแดน อันเป็นพื้นที่ที่ผู้คนต่อรองลักษณะพฤติกรรมและความหมายที่เกี่ยวข้องกับการเป็นสมาชิกของชาติและรัฐ” และคำว่า “พรมแดน” (Borderlands) ที่ Hertzfeld (2001: 141) นิยามว่า หมายถึงพื้นที่ทางกายภาพที่มีนัยถึงบางสิ่งที่อยู่ระหว่าง (in-between) เป็นพื้นที่ของการติดต่อ เป็นพื้นที่ที่ความไม่ต่อเนื่องกลายเป็นสิ่งที่ไม่ชัดเจน (ขวัญชีวัน บัวแดง, *พื้นที่พรมแดนแม่น้ำเมยกับความสัมพันธ์ชาติพันธุ์กะเหรี่ยง-คนเมือง*, เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546: 6)
- 4 ผู้วิจัยพบว่ามีกรสะกดคำเรียกชื่อเทือก (ทิว) เขานี้อยู่ประมาณ 4 คำคือ **พนมดงรัก** (มักปรากฏในเอกสารทางการของไทย รวมทั้งหนังสือแบบเรียนต่าง ๆ) **พนมดองแรัก** หรือ **พนมดองเร็ก** มักเป็นคำเรียกของกลุ่มชนในพื้นที่ที่ใช้ภาษาเขมรในชีวิตประจำวัน รวมทั้งปรากฏในงานเขียนที่ต้องการ “อธิบายความ” ให้เห็นถึงที่มาของคำเรียกชื่อเทือกเขานี้ว่าหมายถึงภูเขาไม้คาน (พนม = ภูเขา, ดองแรัก หรือดองเร็ก = ไม้คาน) **พนมกองแรัก** (ปรากฏในงานเขียนของกลุ่มสุรินทร์สโมสรร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มนักคิดนักเขียนในท้องถิ่นที่ร่วมกันนำเสนอเรื่องราวของสุรินทร์และเขมรผ่านงานเขียน ซึ่งคำคำนี้ ผู้วิจัยมองว่านอกจากจะต้องการชี้ให้เห็นถึงความหมายของคำเรียกชื่อเทือกเขานี้แล้ว ยังเป็นการเลือกใช้คำที่ต้องการต่อยอด “ความเป็นเขมร” ให้มากขึ้นด้วย อันเป็นความพยายามที่จะผลิตซ้ำว่าททกรรมความเป็นท้องถิ่นอีกรูปแบบหนึ่ง)

บรรณานุกรม

- กรกฎ บุญลพ. ม.ป.ท. “เขาพระวิหารและย่านพนมดงรัก: ภาพลักษณ์เชิงมานุษยวิทยา ภายภาพ จากหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์วรรณา”. <http://www.sac.or.th>, 17 พฤษภาคม 2556.
- ขวัญชีวัน บัวแดง. 2548. *พื้นที่พรมแดนแม่น้ำเมยกับความสัมพันธ์ชาติพันธุ์กะเหรี่ยง-คนเมือง*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทวิช จตุรพฤษ. 2545. “อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และกระบวนการกลายเป็นสินค้า: การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว.” *สังคมศาสตร์* ปีที่ 15 ฉบับที่ 1/2545. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- “เทือกเขาค้างคาวในประเทศไทย”. ม.ป.ท. <http://archive.wunjun.com/keemao/15/117.html>, 13 กันยายน 2556.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. “ความหมายของแม่น้ำโขงกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างในวาทกรรมของรัฐชาติ.” *วารสารมนุษยศาสตร์กับสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม* (1: 1)
- “พนมดงเร็ก-พนมดงรัก ‘ประตู’ สู่อินทภาพ และมรดกโลกร่วมของอาเซียน.” *มติชนรายวัน* วันจันทร์ที่ 17 มิถุนายน 2556 หน้า 20.
- ยศ สันตสมบัติ. 2555. *ชนชายแดนกับการก้าวข้ามพรมแดน*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2540. *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- สวัสดิ์ ตันตระรัตน์. 2555. “คำนำ”. ใน ยศ สันตสมบัติ, *ชนชายแดนกับการก้าวข้ามพรมแดน*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.
- สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม กระทรวงกลาโหม. ม.ป.ท. ภูมิศาสตร์ของไทย. <http://www1.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/geography/geo6.htm>, 13 กันยายน 2556.

สำนักยุทธศาสตร์อุดมศึกษาต่างประเทศ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. 2551.
นักศึกษาต่างชาติในประเทศไทย.

สัมภาษณ์

พระคิน สิทธิ (Khin Sithi), วัดปทุมมาลัย จังหวัดอุบลราชธานี, 26 กันยายน 2557

พระเมียน เคือน (Mean Koeun) ประธานชมรมพระนิสิตเขมรประจำจังหวัดอุบลราชธานี,
วัดปทุมมาลัย อำเภอเมือง อุบลราชธานี, 6 ตุลาคม 2557

พระสุเธีย ยนต์ (Sothea Yon) อดีตประธานชมรมพระนิสิตเขมรประจำจังหวัดอุบลราชธานี
คนแรก, วัดเป็รียะเอนโกสัย (Preahenkosei Temple) เสียมเรียบ กัมพูชา, 16
กุมภาพันธ์ 2557

แม่ติ่ม (นามสมมติ) เจ้าของโรงงานไอศกรีมในงานบ็อนปจุมบิณฑ์, ณ วัดปทุมมาลัย
อำเภอเมือง อุบลราชธานี, 21 กันยายน 2557

แม่ใหญ่สีไฟ ชาวเมืองปากเซ, ณ วัดไชยมงคล อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี,
21 กันยายน 2557

Chan Phearam นักศึกษาจากจังหวัดศรีสะเกษ, ณ วัดไชยมงคล อำเภอเมือง จังหวัด
อุบลราชธานี, 21 กันยายน 2557